

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2023.1.33>
 UOT 821.22

ŞƏHABƏDDİN SÖHRƏVƏRDİNİN “LUĞƏT-E MURAN” ƏSƏRİNİN TƏHLİLİ

Aygün ƏLİZADƏ*

Açar sözlər: Luğət-e muran, farsdilli irfan əsəri, seyrü-süluk, salik

XÜLASƏ

Məqalədə Şəhabəddin Söhrəvərdinin (1155-1191) “Luğət-e muran” əsərinin həm tərcüməsi, həm də təhlili verilmişdir. Bu əsər müəllifin digər əsərlərindən fərqli olaraq vahid süjet xətti üzərində qurulmamış, ayrı-ayrı fəsil və hadisələr başlığı altında təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda bu əsərdə 29 Quran ayəsi, sufi şeyxlərindən hikmətli cümlələr, fars və ərəb dillərində şeirlər verilmişdir. Söhrəvərdinin farsdilli irfani risalələri arasında bu əsərin özünəməxsus yeri vardır. Məqalədə əsərin quruluşu, süjet xətti, məzmunu, ideyası, obrazlar sistemi tədqiq olunmuşdur. Bu əsər də Söhrəvərdinin digər irfani əsərləri kimi rəmzi obrazlarla zəngindir. Amma əsərin əvvəlində müəllif özü qeyd etmişdir ki, əsər salikin seyrü-süluk üsulu haqqında qələmə alınan bir əsərdir. Əsər qarışqa, tısbağa, şanapipik, tavus, bayquş, buqələmun və digər qəhrəmanların iştirakı ilə yazılan təmsillərdən və irfani hekayələrdən ibarətdir.

Giriş

Fəlsəfi fikrin inkişafında böyük rolu olan Şəhabəddin Söhrəvərdinin fars dilində yazdığı irfani-fəlsəfi risalələri həcmcə digər əsərlərindən kiçik olsa da, dərin mənalı baxımından çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu əsərlərin dili rəmzi mənalı işlənməsi baxımından da çox maraqlıdır. Üzərində araşdırma apardığımız risalələri bunlardır: “Əql-e sorx” (“Qırmızı ağıl”), “Səfir-e Simorg” (“Simurğun avazı”), “Avaz-e pər-e Cəbreil” (“Cəbrayıl qanadının avazı”), “Munisul-uşşaq” (“Aşıqların munisi”), “Fi haləti-Tufuliyə” (“Uşaqlıq halında”), “Ruzi ba cəmət-e sufıyan” (“Bir gün sufi camaatı ilə”) və “Luğət-e muran” (“Qarışqaların dili”). “Luğət-e muran” əsəri həm rəmzi mənalı, həm də təmsil formasında yazıldığı üçün digərlərindən fərqlənir. Bu əsər 12 fəsildən ibarətdir və vahid süjet xəttinə malik deyil. Hər bir fəsil və hadisələrin ayrı-ayrılıqda süjet xətti, obrazları, ideyası, bədii ifadə tərzı vardır. Əsər haqqında daha dolğun məlumat əldə etmək üçün ilk öncə tərcüməsini təqdim edirik.

“Luğət-e muran” əsərinin tərcüməsi

“Həmd bütün varlıqların yaradıcısına [məxsusdur] ki, həqiqətən hamının, şahidlik edən bütün varlıqların etirafına görə [həmd] Onun varlığına layıqdır və ruhları pak olanlara, xüsusən peyğəmbər Məhəmmədə (s) və bütün ailəsinə salam olsun. Tərəfini saxlamaq bu zəifin [Söhrəvərdinin] öhdəsinə düşən əzizlərdən biri xahiş etdi ki, sülukun üsulu haqqında bir neçə kəlmə rəva bilinsin, o şərtlə ki, əhli olmayanlardan əsirgənsin və bunu “Luğət-e muran” (“Qarışqaların dili”) adlandırdım və Allahdan onu bitirənə kimi uğur istədim.

Fəsil

Bir neçə belibağlı, sürətli qarışqa öz eniş yeri olan gizli zülmət yuvasından yemək tədarüku üçün səhraya üz qoydular. Təsədüfən bir neçə bitki budağı onların müşahidə məhəlli oldu və sübh vaxtı şəh damlaları onun üzərində oturmuşdu. Biri digərindən soruşdu ki, o nədir? Cavab verdi və dedi ki,

*AMEA Şərqsünəşliq İnstitutu, f.ü.f.d., dosent
 E-mail: aygunalizade@yahoo.com

bu damlaların əsli yerdəndir. Digəri dedi dənizdəndir. Bu üzdən orada mübahisə düşdü. Onların arasında bacarıqlı [bilici] bir qarışqa var idi. Dedi: “Bir anlıq səbir edin. Onun yönümü hansı tərəfədir. Hər kəs öz əslinə tərəf cəlb olunur və [hər kəsin] öz mədən və mənbəyinin axtarışına şövqü vardır. Bütün şeylər öz növünə cəzb olunur. Görmürsünüz ki, qurumuş gili yerdən ətrafa atırlar, onun əsli aşağı olduğundan və

" كل شيء يرجع الى اصله."

“Bütün şeylər öz əslinə qayıdır”

qaydası yayılmışdır, nəticədə quru gil aşağı gəlir. Hər nə xalis zülmətə cəzb olunsa, əsli də ondandır”. Və ilahiyyat nuru bərəsində də bu həqiqətdir ki, arzulanması lazım olan gövhər heç vaxt xəyalla bir olmaz. Kim nur axtararsa, nur aləmindəndir. Qarışqalar bu [mübahisədə] idilər ki, günəş qızdı və şəbnəm bitki budaqlarından yuxarı qalxdı. Qarışqalara aydın oldu ki, yerdən deyil, havadan olduğu üçün hava ilə getdi.

نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ (35/24)

“O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini öz nuruna qovuşdurur (istədiyinə öz nurunu bəxş edib cənnət yolu olan islam dininə yönəldir). Allah (həqiqəti anlaya bilsinlər deyə) insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir!” (24/35)

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ (42/53)

“Həqiqətən, axır dönüş sənin Rəbbinədir!” (53/42)

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (10/35)

“Pak söz (tövhid kəlməsi, zikir, həmd-səna) Ona tərəf yüksələr və pak sözü də (Allah dərğahına) yaxşı əməl qaldırar.” (35/10)

Fəsil

Bir neçə tısbəğanın sahildə yuvası vardı, dənizə tamaşa məqsədilə baxanda gözəl bir quş suyun üstündə quşlar kimi oynayırdı, gah suyun içinə girir, gah çıxırdı. Onlardan biri dedi: “Bu gözəl sima dənizdəndir, ya havadan?” Başqası dedi: “Əgər sudan olmasaydı, suda nə işi vardı?” Üçüncüsü dedi: “Əgər sudandırsa, susuz qala bilməz”. İxlaslı hakimın sözündən məlum oldu ki, gözləyin və onun halını izləyin. Əgər susuz ola bilsə, nə sudandır, nə də suya möhtacdır, buna dəlil və sübut balığın halıdır ki, sudan ayrılındı, həyatı davam etmir. Birdən güclü külək qalxdı və suyu dalğalandırdı, quşcuğaz yüksəkdə oturdu. Hakimə dedilər: “Günahını yumaq üçün bir bəyana ehtiyac vardır”. Hakim dedi: “Əbu Talib Məkkinin (q) sözünü eşitməmişiniz ki, Peyğəmbər haqqında, vəcd və xouf bərəsində deyir:

"إذا لبسه الله ازال ترتيب العقل ورفع عنه الكون والمكان".

“Əgər Allah onu geyindirərsə, ağıl nizamını aradan qaldırar və ondan məkanı qaldırar”.

Vəcd halında məkanı peyğəmbərdən - əleyhüssəlam- alırdılar; və Həsən bin Saleh haqqında deyir: “Dostluq məqamında məhəbbət bərəsində deyir ki

"ظهر له العيان وطوى له المكان".

“Əyan ona zahir oldu, onun üçün məkan büküldü”.

və böyüklər hava, məkan və cismi ağılım hicablarından sayırdılar; Və Hüseyn Həllac Mustafanın haqqında deyir:

"غمض العين عن العين"

“Gözünü yumdu və [məkan] görünmədi”.

və başqası deyir:

"الصوفي وراء الكونين و فوق العالمين".

“Sufi iki dünyanın [dünya və axirətin] xaricində və aləmlərin üstündədir”

və hamı müttəfiqlər ki, hicab qalxmayanadək şühud hasil olmaz və şühud məhəllində olan bu gövhər məxluq və hadisdir”. Bütün tısbəğlər qışqırdılar ki, məkanda olan bir gövhər məkandan necə çıxırsa bilər? Cəhətdən necə qırıla bilər? Hakim dedi: “Mən bu uzunluqda olan qissəni buna görə demədim”. Tısbəğlər dedilər: “(عز لناكى) Səni uzaqlaşdırdıq, ey hakim! Sən kənarlaşdırıldın!” və onun üstünə torpaq atdılar və yuvalarına getdilər.

Fəsil

Bülbüldən başqa bütün quşlar Süleymanın hüsurunda hazır idilər, Süleyman bir quşu xəbər çatdırmaq üçün seçdi ki, bülbülə də, sizin və bizim bir-birinə çatması zərurətdir. Xəbər heç vaxt yuvasından çıxmamış bülbülə çatdı, anda öz həmnövlərinə müraciət etdi, Süleyman peyğəmbərin (əleyhüssəlam) sözü belədir və yalan demir. İctimaya vədə vermişdir. Əgər o eşikdə olsa və biz içəridə, görüş müyəssər olmaz və o bizim yuvamıza sığışmaz və başqa heç bir yol yoxdur. Onların arasında bir yaşlı var idi. Səslədi ki,

يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ (44/33)

“Ona qovuşacaqları gün...” (33/44) vədəsi düzdür və

كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (32/36)

“Hamı, hamı (bəlli qiyamət günü) Bizim hüsurumuza gətiriləcəkdir!” (36/42)

إِنِّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ (25/88)

“Şübhəsiz ki, onların axır dönüşü Bizədir!” (88/25)

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ (55/54)

“(Heç bir yersiz söhbətə və günahə təhrik olunmayan) haqq məclisində, qadir hökmdarın (Allahın) hüsurunda olacaqlar!” (54/55) qəziyyəsi həqiqətdir. Yol odur ki, məlik Süleyman bizim yuvamıza sığışmadığına görə biz yuvamızı tərk edək və məlikin yanına gedək, yoxsa görüş baş tutmaz. Cüneyddən (rəhmətullah) soruşdular ki, təsəvvüf nədir? O, bu beyti dedi:

و غنّي لي من القلب و غنيت كما غنّي فكنّا حيث ما كانوا و كانوا حيث ما كنّا

“O mənim üçün qəlbədən oxudu, mən də onun oxuduğu kimi oxudum
Biz onların olduğu yerdə idik və onlar da orda idilər” (onlar da bizim olduğumuz yerdə idilər)

Fəsil

Keyxosrovun dünyanı göstərən camı vardı. Nəyi istəyirdisə, orda oxuyurdu; qeyblərdən agah olurdu; kainatdan xəbərdar olurdu. Deyirlər onun dəri qılağı vardı, kəllə qəndə bənzər düzəldilmişdi; ona on ilmə qoyulmuşdu, qeyblərdən bir şey görmək istəyəndə xarrat dəzğahına salırdı. Bütün bəndlər açılında alınmırdı, bağlananda xarrat emalatxanasına daxil olurdu. Günəş ekvatorda olanda o həmin camı qarşısında saxlayırdı. Böyük nur onun üstünə düşəndə bütün sətirlər və təsvirlər onda zahir olurdu

وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (3/84)

“Yer uzanıb dümdüz olacağı; (84/3)

وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (4 /84)

Qoynunda olanları bayıra atıb boşaldacağı; (84/4)

وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (5 /84)

Və Rəbbinin buyurduğunu haqq olaraq eşidib (Ona) itaət edəcəyi zaman (insan dünyada yaxşı və pis əməllərinin cəzasını layiqincə alacaqdır)! (84/5)

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ (6 /84)

Ey insan! Sən (ölnə qədər) Rəbbinə doğru çalışıb çapalayırsan. Sən Ona qovuşacaqsan!” (84/6)

لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (18 /69)

“Sizin heç bir sirriniz (Allahdan) gizli qalmayacaqdır!” (69/18)

عَلِمْتَ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (5 /82)

“Hər kəs (dünyada) nə etdiyini və (özündən sonra) nə qoyub getdiyini (dünyada nəyi edib, nəyi etmədiyini, bütün yaxşı və pis əməllərini, günahını, savabını) biləcəkdir!” (82/5)

Beyt

ز استاد چو وصف جام جم بشنودم   خود جام جهان نمای جم من بودم
در جام جهان نمای می یاد کنند   آن جام دفين، کهنه پشمينه ماست

*Ustaddan cam-e cəmin vəsfini eşidəndə
Cəmin cahanı göstərən camı mən özüm idim
Dünyanı göstərən camda yad edirlər
O gizli, köhnə cam bizim yun libasımızdır.*

Bu beyt Cüneydəndir:

طوارق أنوار تلوح إذا بدت   فتنظهُرُ كئمانا وتُخبرُ عن جمع
“Düşən nurlar aşkar olanda parlayırlar
Örtülünü göstərirlər və cəm haqqında xəbər verirlər”.

Fəsil

Bir kəsin cin məliki ilə dostluğu yarandı, ona dedi: “Səni nə vaxt görəmə?” Dedi: “Əgər görüşmək fürsətinin olmasını istəyirsənsə, buxurdan bir qədərini atəşə qoy və evdə nə qədər dəmir parçası var, yeddi filizdən (qızıl, gümüş, qalay, mis, dəmir, qurğuşun, sink) səsi olanları at والزجر " sakitcə nəyin səsi varsa, uzaqlaşdır.

"واصفح عنهم وقل سلام"

Onları bağışla və salam de.

Sonra qapıdan eşiyə bax, dairədə oturandan və buxur yanandan sonra məni görərsən.

"لغيرهم المثل السوء".

“Bunlardan başqası pis nümunələrdir”.

Cüneyddən (rəhmətullah əleyh) soruşdular ki, təsəvvüf nədir: Dedi:

"هم اهل بيت لا يدخل فيهم غيرهم".

“Onlar evin adamlarıdır, onların arasına başqa heç kim daxil olmur”.

Xacə Əbu Səid Xərraz qitədə deyir:

و قامت صفاتي للمليک باسرها و غابت صفاتي حين غبت من الحبس
و غاب الذي من اجله كان غيبي فذاک فنايني فافمهاوا يا بنى الحس

*Xüsusiyyətlərim hamısı hökmdar üçün hazır oldu
Azad olduğum vaxt xüsusiyyətlərim qeyb oldu
Uğrunda qeyb olduğum şey gözdən itdi
Bu mənim fənalığımdır bunu dərk edin ey hiss edənlər.*

Və yuxuda bu beyti bir dəfə dedi:

أتية فلا أدري من التيه من أنا سوى ما يقول الناس في و في جنسى

*Fəxr edirəm və fəxrdən özümü tanımıram,
İnsanların mənim və zatım haqqında dediklərindən savayı.*

Böyüklərdən biri deyir:

"اقطع عن العلايق و جرد من العوايق حتى تشهد رب الخلائق"

“Zəncirləri kəsin və maneələri aradan qaldırın ki, yaradılışın Rəbbinə şahid olasınız”.

Dedi: “Elə etdim, bütün şərtlər yerinə yetirilən kimi”

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَحِيءَ النَّبِيُّنَ وَالشُّهَدَاءُ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ (69/39)

“Yer öz Rəbbinin nuru ilə işıqlanacaq, kitab (ortaya) qoyulacaq (hərənin əməl dəftəri öz əlinə veriləcəkdir), peyğəmbərlər və şahidlər (əməlisaleh insanlar və ya mələklər araya) gətiriləcək, onlar (bəndələr) arasında ədalətlə hökm olunacaq və onlara haqsızlıq edilməyəcəkdir!” (39/69)

سلام على تلك المعاهد، إنما شريعة وردى أو مهب شمالي

*Salam olsun o məclislərə, həqiqətən onlar
Virədimin yoludur və ya şimal küləyinin əsdiyi yerdir
[Suyumun mənbəyidir və ya şimal küləyinin əsdiyi yerdir].*

Başqa hadisə

Bir neçə yarasanın buqələmun ilə düşmənciliyi yarandı və onların dava-dalaşı şiddətləndi. Düşməncilik həddini aşdı. Yarasalar yekdil qərara gəldilər ki, fələyin ənginliyində gecənin qaranlığı yayılanda, ulduzların rəisi dörd tərəfdən havada batanda onlar toplaşsınlar, buqələmuna qəsd etsinlər və müharibədəki kimi buqələmunu əsir götürsünlər, ta ürəkləri istədiyi kimi onun üzərində siyasət yürütsünlər, istədikləri kimi ondan intiqam alsınlar. Fərsət vaxtı sona çatanda çıxdılar və miskin buqələmunu bir-birinin köməyi ilə öz idbar yuvalarına sürüdülər və o gecə məhbus saxladılar. Səhər dedilər: “Bu buqələmuna əzab verməyin yolu nədir?” Hamı onun qətində yekdil oldular, sonra qətlin necə edilməsi haqqında bir-biri ilə məşvərət etdilər. Onların ürəyi onda sakitləşdi ki, günəşin müşahidəsindən daha yaxşı heç nə yoxdur, əlbəttə günəşə yaxınlıqdan daha ağır əzab görmədilər. Öz hallarına uyğun ölçüb-biçdilər və onu günəşi görməklə təhdid edirdilər və o öz Allahından onu istəyirdi. Kor iki görən gözdən başqa nə istəyər?! Miskinin özü bu növ qətli arzulayırdı.

Şeir

اقتلونى يا تقاى
ان فى قتلى حياى
و مماتى فى حياى
و حياى فى مماتى

*Məni öldürün ey inandıqlarım
Mənim həyatım qətlimdədir
Və ölümüm həyatımdadır
Və həyatım ölümümdədir.*

Günəş çıxanda onu öz qarabəxt evlərindən eşiyə tulladılar ki, günəşin şüası ilə əzab çəksin və həmin əzab onun dirilməsi idi.

وَلَا تَحْسِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (169/3)

“Allah yolunda öldürülənləri (şahid olanları) heç də ölü zənn etmə! Əsl həqiqətdə onlar diridirlər. Onlara Rəbbi yanında ruzi (cənnət ruzisi) əta olunur”. (3/169)

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (170/3)

“Onlar Allahın Öz mərhəmətindən onlara bəxş etdiyi nemətə (şahidlik rütbasinə) sevinir...”. (3/170)

Əgər yarasalar bilsəydilər ki, buqələmuna həmin əzabla necə yaxşılıq etmişlər, onlarda onun ləzzət zövqünün necə nöqsanı vardır, həqiqətən qəzəbdən ölərdilər. Süleyman Darani (rəhmətullah) deyir :

"ولو علم الغافلون ما فاتهم من لذة العارفين ماتوا"

“Əgər qafillər ariflərin ləzzətindən nəyi qaçırdıqlarını bilsəydilər, ölərdilər”.

Başqa hadisə

Şanapipiyn gözünün son dərəcə itiliyi məşhurdur, bayquşların arasına düşəndə yolçu kimi onların yuvasına endi. Və bayquşlar gündüz kor olurlar, necə ki, onların halının qissəsi ərəb əhlinə məşhurdur. O gecə şanapipik yuvada onlarla qaldı və onlar hər növ halı ondan xəbər alırdılar. Səhər şanapipik hazırlaşdı və getmək istədi. Bayquşlar dedilər: “Ey miskin! Bu nə bidətdir ki, sən gətirmisən, gündüz kimsə hərəkət edər?” Şanapipik dedi: “Bu əcəb nağıldır, bütün hərəkətlər gündüz baş verir”. Dedilər: “Məgər dəlisən, zülmət günəş çıxanda qaranlıqda kimsə necə görər?” Dedi: “Sizdə tərsinə olmuşdur. Bu dünyanın bütün nurları günəş nuruna bağlıdır və bütün parlaqlar öz ziyalarını ondan kəsb etmişlər. Ona eynüş-şəms ona görə demişlər ki, nur çeşməsidir”. Onlar onu cavab verməyə məcbur etdilər ki, niyə gündüz kimsə heç nə görmür? Dedi: “Hamını qiyas üsulu ilə öz zatınıza birləşdirməyin ki, hamı gündüz görürlər və mən indi görürəm şühud aləmində və aləmin yolunda hicablar məhəlli yüksəlmişdir”. Bayquşlar elə ki, bu hədisi eşitdiər bir halda fəryad qopardılar və haray-həşir saldılar, bir-birinə dedilər: “Bu quş bidətçidir, korluq məzənnəsi olan gündüzdə görməkdən dəm vurur”. Dərhal dimdik və caynaqlarını şanapipiyn gözünə batırdılar və söydülər ki, ey gündüzü görən! Çünki gündüz kor olmaq onlarda hünər idi; və dedilər ki, əgər qayıtmasan qətl qorxusu var. Şanapipik fikirləşdi ki, əgər özümü kor etməsəm, məni öldürürlər. Çünki mənim gözümü daha çox yaralayırlar. Qətl və korluq bir dəfəyə baş tutar.

"كَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ."

“*İnsanlarla onların ağıl ölçüsündə danış*” (fikri) ona çatdı.

Tez gözünü yumub dedi: “İndi mən də sizin dərəcəyinizə çatdım və kor oldum. Vəziyyəti bu tərzdə gördükdə vurmaqdan, ağrıtmmaqdan çəkildilər. Şanapipik bildi ki, bayquşların arasında rübubiyyət sirrini ifşası küfrdür, məsiyyət qədərini sirrini ifşası günahdır və küfr sirrini elanı artıqdır. Köçənə kimi min korluq möhnəti ilə hoqqabazlıq edirdi və deyirdi:

بارها گفته ام که فاش کنم
لیکن از زخم تیغ بی خبران
هر چه اندر زمانه اسرار است
به لبم بر نهاده مسمار است

*Dəfələrlə demişəm ki, faş edim
Hər nə zamanədə sirlərdir
Lakin xəbərsizlərin caynaq yarasının qorxusundan
Dodağıma mismar vurulmuşdur.*

Başagrisından nəfəs çəkirdi və deyirdi:

"ان في بين جنبي لعلمما جما لو ابدله لاقتل"

“*Mənim daxilimdə çoxlu elm var, əgər onu sərif etsəm öldürülərəm*”

"لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا"

“*Əgər pərdə açılsa, mənim yəqinim bir zərrə artmaz*”.

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (25 /27)

“*Göylərdə və yerdə pünhan olanı (yağışı, bitkiləri) aşkara çıxardan, onların gizlində və aşkarda etdikləri hər şeyi bilən Allaha səcdə etməsinlər deyə (Şeytan belə etmişdir)*”. (27/25)

وَالْأَرْضَ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (21–19 /15)

“Biz yer üzünü döşədik... (Yerdə və göydə) elə bir şey yoxdur ki, onun xəzinələri Bizdə olmasın. Lakin Biz ondan ancaq müəyyən (lazım olduğu) qədər endiririk”. (15/19-21)

Bələdan sonra Süleymana pənah aparmışdı.

Başqa hadisə

Bir padşahın bir bağı var idi ki, əlbəttə dörd fəsildə o bağ reyhanlardan və yaşıllıqdan xali olmurdu, orda axar sular, budaqların ətrafında quşlar, heyvanlar oxuyurdular, xatirdə olan və xəyala gələn hər bir zinət o bağda var idi. Və o cümlədən tavuslar dəstəsi son dərəcə gözəllik və lətafətlə orda məqam salıb qalırıldı. Bir zaman həmin padşah bu dəstədən bir tavus quşunu tutdu və əmr etdi ki, onu bir dəriyə tiksinsin. Elə ki, onun ətrafındakı bəzəklərdən heç nə görünməsin. Öz bəxtinə, öz halına baxa bilsin. Əmr etdi ki, bağda onun başına bir səbət salsınlar ki, yalnız bir dəliyi olsun. Ora onun yaşaması üçün bir qədər darı tökdülər. Bir müddət keçdikdən sonra bu tavus özünü, mülki, bağı və başqa tavusları unutdu. Özünə baxırdı, səfil, pis qoxulu dəridən başqa heç nə görmürdü. Məskəni də çox qaranlıq və kələ-kötür. Ona ürək bağladı və özünü müqəvva etdi ki, dəridən daha əzəmətli heç nə yoxdur və zənbildən daha lətif heç məqam ola bilməz. Belə ki, etiqadı var idi ki, kim bu yaşayış, kamal və yerdən üstününün iddiasını etsə, ağ yalan və xalis cəhəldir. Yalnız bu var idi ki, hər dəfə xoş külək əsəndə güllər, ağaclar, gül, bənövşə, reyhan növlərinin qoxusu ona çatırdı, o dəlikdən qərribə bir ləzzət alırdı, onda bir iztirab yaranırdı, uçmaq həvəsi oyanırdı və özündə bir şövq tapırdı. Amma bilmirdi ki, o şövq haradandır. Çünki o dəridən başqa paltar bilmirdi, aləmi yalnız o zənbil və yeməyi də yalnız o darı bilirdi. Bütün şeyləri unutmuşdu. Amma tavusların səsinə, quşların avaz və nəğmələrini eşidəndə arzu və şövq yaranırdı, amma quşların səsinə və səbanın əsməyindən ayılmırdı. Yuvanın sevinci yarananda

Beyt

هبت على صبا تكاد تقول   انى اليك من الحبيب رسول
صرقت أخباري فقلت أحبها   فى قصتى طول وانت ملول

*Səba küləyi mənə tərəf əsdi, deyirdi
Mən dostun yanından sənə tərəf rəsulam
Xəbərlərimi düşündüm və onu sevdiyimi dedim.
Mənim qissəm uzundur, sən isə səbirsizsən.*

Bir müddət onda qaldı ki, bu xoş ətirli külək nədir və bu yaxşı səslər haradandır?

يا ايها البرق الذى تلمع   من اى اكناف السماء يسطع
“Ey o şimşək ki, çaxırsan
Səmanın hansı tərəfindən işıq saçırısan”

Məlum olmurdu və bu vaxtlarda onda ixtiyarsız fərəh yaranırdı və onun bu cəhələri ona görə idi ki, özünü unutmuşdu və

نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ (19/59)

“Allahı unutduqlarına görə, Allahın da onları özlərinə unutdurdu...”. (59/19)

Nə vaxt bağdan külək, ya səs gəlirdisə, tanıma dəlili və ya səbəbi olmadan onda çox zövq yaranırdı, məlum olurdu.

سرى برق المعرفة بعد وهن
شجار كبا و افراسا و ابلا

فبات برامة يصف الكلالا
و زاد فكادان يشجوا الرحالا

“Söhrəvərdi bu beytləri Əbül-Üla Məərrinin ilk qəsidəsinin 40-41-ci beytlərindən olduğu kimi götürmüşdür ki, bu beytlər belə şərh olunur: “Raməyə (Beytül-müqəddəsin ətrafında bir kəndin adı) çatanda dəhşət qürbət hiss etdim, Məərrəyə (Hələb ətrafında bir şəhər) tərəf baxanda gecədən bir qədər keçmişdi. Məərrənin işıqları məsafənin uzaqlığı səbəbindən zəif görünür, öz yorğunluq və acısından danışır. Işığın halı belə olan təqdirdə mənim halım necə olmalıdır ki, bütün bu yolu qət etmişəm. Məərrə tərəfdən parlayan bu zəif işıq bütün süvarilər, atlar və dəvələrin yadına vətəni salırdı və onları kədərləndirirdi. Onun təsiri o qədər güclü idi ki, az qalmışdı dəvələrin də yəhər-yüyanını kədərləndirsən”.

Bir müddət o heyrətdə qaldı, ta ki, padşah bir gün dedi: “O quşu dəridən çıxarın və xilas edin”.

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ (13 /79)

“Doğrudan da, o (surun axırınıcı dəfə çalınması) ancaq tək bir dəhşətli səsdir (nərədir)!”
(79/13)

فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (51 /36)

“Sur (ikinci dəfə) çalınan kimi (qiyamət günü) qəbirlərindən qalxıb sürətlə Rəbbinin hüzuruna axışacaqlar”. (36/51)

إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ (11–9/100)

“Məgər o bilmirmi ki, qəbirlərdə olanlar (dirilib) çıxardılacağı; Ürəklərdə olanlar faş ediləcəyi zaman, Həmin gün Rəbbi onları (özlərinin bütün əməllərindən) xəbərdar edəcəkdir (cəzalarını verəcəkdir)!” (100/9-11)

Tavus o hicabdan çıxanda özünü bağın ortasında gördü, öz nəqşlərinə baxdı, bağı, güllər və öz həmnövlərini gördü, aləm fəzası, səyahət vaxtı, quşlar, səslər, avazlar, növlər, formalar. Halının keyfiyyətinə daldı və həsrətlər çəkdi.

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (22 /50)

“Sən (dünyada) bundan (bu müdhiş günə uğrayacağından) qafil idin. Artıq bu gün gözündən pərdəni götürdük. Sən bu gün sərrast görürsən!” (50/22)

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ (84–83 /56)

“(Can) boğaza yetişdiyi (ölüm gəlib çatdığı) zaman, Siz (ona) baxıb durursunuz (əlinizdən heç bir şey gəlmir)”. (56/83-84)

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (85 /56)

“Biz ona sizdən daha yaxın, amma siz (bunu) görmürsünüz!” (56/85)

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ، ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (4–3 /102)

“Xeyr! (Belə yaramaz!). Siz (öləndən sonra bu yaramaz əməllərinizin aqibətini) mütləq biləcəksiniz!, Xeyr, xeyr! (Belə yaramaz). Siz (öləndən sonra bu yaramaz əməllərinizin aqibətini) mütləq biləcəksiniz!” (102/3-4)

Fəsil

Ulduzlar İdrislə (səllallah əleyhi) danışmağa başladıqda o, Aydan soruşdu ki, niyə sənin nurun bir zaman az olur və bəzən çox? Dedi: “Bil ki, mənim kütləm qaradır, məndə cila, saflıq, heç bir nur yoxdur. Amma günəşin qarşısında olanda nə qədər qarşı-qarşıya olursansa, onun nurundan oxşarı mənim kütləmin aynasında, güzgüdə digər cisimlərin formaları kimi zahir olur. Qarşılaşmanın (yaxınlaşmanın) son həddinə çatanda hilalın qaralığından (kiçikliyindən) bədrliyin zirvəsinə yüksəlirəm”.

İdris ondan soruşdu ki, sənin günəşlə dostluğun hansı həddədir? Dedi: “O həddədir ki, qarşılaşma zamanında nə vaxt özümə baxıram günəşi görürəm (özümü itirirəm, Allahı tapıram). Çünki günəşin haləsinin nurunun oxşarı (nümünəsi) məndə zahir olur. Hamı dolduğu kimi mənim üzümün cilalanmış səthi də onun nurunun qəbuluna qər q olur. Ona görə öz zatıma hər nəzər salanda günəşi görürəm ki, əgər güzgünü günəşin qarşısına qoysalar, günəşin surəti onda zahir olar”. Əgər güzgünün gözü olsaydı, günəşin qarşısında olan zaman özünə baxsaydı, dəmir olsa da, ancaq günəşi görərdi. "انا الشمس" “Mən günəşəm” deyərdi. Çünki, özündə günəşdən qeyrisini görmür. Əgər "انا الحق" “Mən haqqam” desə ya:

"سيحاني ما اعظم شاني"

“*Pak və sübhan mənim, məqamım necə əzəmətlidir*” desə onun üzrünün qəbulu vacib olar.

"حتى توهمت مما دنوت انك اني"

“(*O qədər yaxınlaşdım*) *güman etdim ki, həqiqətən, sən mənsən*”.

Fəsil

Aləmin məlikinin hər zaman bir güzgüsü olsa ki, onun bəzəkləri orda zahir olsun. Əgər nur da olmasa, məlikə layiq olar. Amma məlikin aynası məlikin məhəllində olmaya bilər.

Fəsil

Bir kəs ki, bir evin sakini olsa, əgər ev cəhətdə olsa, o kəs olmasa, cəhətin inkarı lazım gələr bu yolla ki,

"يا داوود قرغ لي بيتا انا عند المنكسرة قلوبهم"

“*Ey Davud, evi mənim üçün boşalt (mən o evdə sakin olum), mən qəlbləri sınıqların yanında yam*”.

Allah-Təala məkan və cəhətsizdir və xətdən uzaqdır.

عَلَى قَدْرِ أَهْلِ الْعَزْمِ تَأْتِي الْعَزَائِمُ

“*Güclü iradələr iradə sahiblərinin sayəsində yaranar*”.

Belə isə, evdən hər şey ev sahibinə oxşayar.

Fəsil

Xeyrə mane olan hər şey pisdir və yolun hicabı olan hər şey insanların küfrüdür, nəfsdən onda baş verənə razı olmaq və onunla yola getmək acizlik sülukunun yoludur və özünə şad olmaq zəllillikdir, hətta haqqa görə olsa da. Bütünlüklə haqqa üz çevirmək xilasdır.

Fəsil

Bir əbləh günəşin qarşısında çıraq tutub dedi: “Ey ana! Günəş bizim çıraqımızı görünməz edir”. Dedi: “Evdən eşiyə çıxaranda, xüsusən günəşdə heç nə qalmır, çırağın işığı aradan getmir, amma göz böyük bir şeyi gördüyündən kiçik uşağı onun qarşısında görmür. Kim günəşdən evə getsə, işıqlı olsa da, heç nə görmək olmaz”.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (26 /55)

“(Yer) üzündə olan hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur)”. (55/26)

وَيَقِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (27 /55)

“Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zətı baqidir”. (55/27)

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (3 /57)

“Əvvəl də, axır da, zahir də, batin də Odur. O, hər şeyi biləndir!” (57/3)

تَمَّتِ الرِّسَالَةُ بِهَمْدِ اللَّهِ وَحَسَنِ تَوْفِيقِهِ.

“Luğət-e muran” əsərinin qısa şərhı

Müəllif hər bir əsərinin əvvəlində onun yazılma və ya adlandırılması səbəbini oxucusuna izah edir. Əsərin ilk hekayəsi qarışıqların dilindən olduğu üçün adını da “Luğət-e muran” qoymuşdur. Birinci fəsildə səhər çağı azuqə tapmaq üçün toplaşan qarışıqlar maddi dünyada giriftar olan və öz maddi ehtiyaclarını aradan qaldırmaq üçün çalışan insanın simvoludur. Dünyada elə bir insan tapmaq olmaz ki, onu haradan gəldiyi, hara gedəcəyi sualı maraqlandırmınsın. Mövlana Cəlaləddin Ruminin aşağıdakı beytləri də bu sualları ehtiva edir:

روزها فکر من این است و همه شب سخنم

که چرا غافل از احوال دل خویشتم

از کجا آمده ام آمدنم بگر چه بود

به کجا می روم آخر نمایم وطنم

Gündüzlər fikrim, bütün gecə sözüm budur

Ki, niyə öz qəlbimin əhvalından qafiləm

Haradan gəlmişəm, gəlməyim nəyə görə idi

Hara gedirəm, niyə vətənimə göstərmirsən. (2)

Bitkilər üzərində şəh damlalarının mənşəyi haqqında sual vermək insanın öz əslini tapması ilə maraqlanmasına işarədir. Mürşid, pir simvolu olan bilici qarışqa insanları öz əslinə yönəldə biləcək qüdrətə malikdir. Bu fəslin əsas mövzusu insanın mələkut aləminə aid olmasını sübuta yetirməkdir. Başqa sözlə, maddi aləmə aid olanlar nasuta - yerə, səmavi aləmə aid olanlar isə lahuta - göyə qayıdırlar. Söhrəvərdinin işraq fəlsəfəsinin dili ilə desək, qaranlıq zülmətə, parıltı isə nura – öz əslinə dönər.

İkinci fəsil mövzu və quruluş baxımından birinci fəslə oxşayır. Birinci fəsildə qarışıqlar bilici qarışqanın dediklərini qəbul etsələr də, tısağalar hakimin sözünü qəbul etmirlər, onu kənarlaşdıraraq üstünə torpaq tökürlər. Tısağalar maddi dünyanın işlərinə aludə olan insanın simvoludur, onların belindəki çanaq yüksəlişlərinə mane olur, amma qarışıqlar yüngüldürlər və həqiqəti qəbul etməkdə heç bir problemləri yoxdur. Tısağalar öz əsillərinə ruhani uçuşdan xəbərsizdirlər, həqiqətdən o qədər uzaqlaşmışlar ki, onlara doğru yol göstərisə də, inanmırlar. Onların gözü o qədər dünya hicabları ilə örtülmüşdür ki, bütünlüklə haqqı unutmuşlar.

Üçüncü fəsildə bülbül həqiqət yolunu qət etmiş insanın, Süleyman isə Allah ruhunun simvoludur. Bülbülün Süleymanın yanına gəlməsi kamil insanın haqq qarşısında olmasına işarədir. Haqqın görüşünə nail olmaq üçün öz maddi dünyamızdan çıxıb mələkut dünyasına tərəf yollanmalıyıq.

Key Xosrovun dünyanı göstərən camı arifin qəlbinin simvoludur. Bu qəlb ilahi nurları qəbul etmək qüdrətinə malik olan ürəkdir. Həmin camı – yəni qəlbi örtən dəri qılat insanın bədəninə, on bənd isə beş daxili və beş zahiri hissələrə işarədir. İnsan ilahi nurların təcəllasını öz qəlbində müşahidə etmək istəyirsə, ilk növbədə onu bu maddi dünya ilə bağlayan hissələrdən azad olmalı və mələkut aləminə üz tutmalıdır.

Beşinci hekayədə cinlərin padşahı insanlara bələdçilik edən mələyin simvoludur. Onun görüşünə nail olmaq üçün bütün səsi əşyaları kənarlaşdırmaq lazımdır. Bunlar qızıl, gümüş, dəmir, mis, qurğuşun, qalay və sinkdir. Səs yaradan bütün filizlər maddi dünyaya işarədir. Ona görə bütün səskü, çirkinliklərdən üz çevirmək və yüngül halda sükutu qarşılamaq lazımdır. Filizlər ruhlar müqabilində olan cisimlərə işarədir. Mələklə görüşmək üçün özünü maddi çirkinliklərdən təmizləmək lazımdır. Buna görə deyir ki, “Özünü dünyanın bağlarından qır, dünyanın maneələrini kəs ki, varlıqların rəbbini müşahidə edəsən”.

Altıncı hekayədə Söhrəvərdinin buqələmundan məqsədi salik sufilər, yarasalar isə həqiqəti dənən müxaliflərdir. Günəş vasitəsilə əzab vermək yarasaların fikrində ölümdən bətr olsa da, nəticəsi dirilmək və Allahın qarşısında dayanmaqdır. Müəllif bu fəsildə Həllac Mənsurun məşhur şeirinə işarə etmişdir ki, “ey dostlar məni öldürün ki, qətlimdə həyatım gizlənmişdir...”.

Növbəti fəsil sirin gizlədilməsinin zərurəti haqqındadır. Şanapipik özünü korluğa vurmaqla bayquşların əlindən xilas ola bilər. Şanapipik saliklərin simvolu, bayquşlar isə nurdan qaçan düşmənlərdir. Əvvəlki fəsildə bu rolda yarasaları görürük. Yəni bayquş və yarasalar haqq yolunda addımlayan saliklərə daim mane olur, onların qətlinə qədər mübarizə aparırlar. Həqiqi salik olan Söhrəvərdi həmin düşmənlərin fitnəsindən xilas olmaq üçün onları bayquş, yarasa, tısbağa kimi təqdim etmişdir. Lakin bunlara baxmayaraq haqq yolunun yolçusu olmayanlar sonda onun qətlinə müvəffəq ola bilməmişlər.

Səkkizinci fəsildəki simvollar bunlardır: Padşah - Allah, tavus - qərib və haqdan uzaqlaşmış insan, dəri - insanın cismi, səbət - qaranlıq və qapalı dünyadır. Darı insanı məşğul edən dünya nemətləri, gül və reyhanlar isə ilahi və ruhani nemətlərdir.

Doqquzuncu fəsil İdris Ayla söhbətinə həsr olunmuşdur. Bu hekayədə günəş Allah, Ay təcəlla səviyyəsinə çatmış pak insanın simvoludur.

Növbəti fəsil təmsil formasında olmayıb, digər əvvəlkilərdən qısalığı ilə fərqlənir. Onuncu fəslin də mənası budur ki, Allah sınımış qəblərdə yerləşər. Hər kəsin çalışması və əzmi ölçüsündə böyük işlər görür, çünki hər kəsin verdiyi bəxşis kəramət və böyüklüyünün ölçüsüdür.

On birinci fəsildə hicablar, küfr və onlardan xilas olmağın yollarından bəhs olunur. Xeyrə mane olan hər bir əməl pis, insanların küfrü isə yolun hicabıdır. Salik özünü tamamilə haqqa təslim etməlidir ki, bütün maneələrdən qurtula bilsin.

Sonuncu fəsildə günəş Allah, çırağ isə haqdan savayı nə varsa onlara işarədir. Günəşin müqabilində çırağ nə qədər böyük olsa da, nursuz görünər. Ona görə də saliklər yalnız haqqa məşğul olur, ondan qeyrisinə məşğul olmağı bu dünyanın mənasız işlərindən sayırlar.

Nəticə

Şəhabəddin Söhrəvərdinin “Luğət-e muran” əsəri dərin irfani-fəlsəfi mənaya malik olmaqla yanaşı, həm də farsdilli sufi ədəbiyyatının bir nümunəsi kimi geniş tədqiqat obyektinə ola bilər. Əsərin quruluşu, çoxlu sayda Quran ayələri, hədislərdən istifadə, fars və ərəb dillərində şeirlər, sufi şeyxlərindən iqtibas olunmuş hikmətli kəlamlar əsərin dərin məzmununa həm də bələğət bəxş etmişdir. Digər tərəfdən, rəmzi mənaların istifadəsi oxucunu belə əsərləri mütalə etməyə daha da həvəsləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim. (1991) Tərcümə edənlər: Z.Bünyadov və V. Məmmədəliyev. Bakı
2. <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh54>
3. شهاب الدين سهروردی. لغت موران. www.maarefat.com
4. شهاب الدين سهروردی. (1377) قصه های شیخ اشراقش. تهران، نشر مرکز
5. سید جعفر سجادی. (1376) شرح رسائل فارسی سهروردی. تهران، حوزه هنری.
6. فاطمه تقی نژاد رودبند. (1394) نقد ساختار روایت در رساله "لغت موران" سهروردی. مجموعه مقاله های دهمین همایش بین المللی ترویج زبان و ادب فارسی. دانشگاه محقق اردبیلی.

РЕЗЮМЕ

Айгюн АЛИЗАДЕ

Анализ произведения Шахабеддина Сухраварди «Лугат-и муран» («Язык муравьев»)

Ключевые слова: *Лугат-и муран, персоязычные произведения ирфана, сейр ас-сулук, салик*

В статье представлен как перевод, так и анализ произведения Шахабеддина Сухраварди «Лугат-и муран». В отличие от других произведений автора, это произведение не основано на единой сюжетной линии, а представлено в виде отдельных глав и событий, имеющих собственные подзаголовки. В то же время, в данном произведении представлены 29 коранических *айата*, мудрые изречения суфийских шайхов, стихи на персидском и арабском языках. Эта работа занимает уникальное место среди мистических (*ирфан*) трактатов (*рисалат*) Сухраварди на персидском языке. В статье исследованы структура, сюжетная линия, содержание, идея, система образов произведения. Это произведение, как и другие произведения Сухраварди в русле *ирфана*, богато символическими образами. Однако в начале произведения сам автор отметил, что это произведение, написанное о способе *сейр ас-сулук* прохождения *саликом* мистического пути. Произведение состоит из басен и мистических историй, с участием муравья, черепахи, удода, павлина, совы, хамелеона и других героев.

SUMMARY

Aygun ALIZADE

An Analysis of Shihab al-Din Suhrawardi's Lughat-e Muran (Language of Ants)

Keywords: *Lughat-e Muran, A Persian Gnostic Work, Gnostic Pathway, salik*

In the article, a translation and an analysis of Shihab al-Din Suhrawardi's Lughat-e Muran have been given. Distinctly from other works by the author, the work has no united plot line and is presented under the titles of different chapters and events. At the same time, 29 Koranic verses, wise sayings of gnostic sheikhs and various poems in Arabic and Persian are present in the work. It has a special place among Suhrawardi's gnostic tractates in Persian. The article has studied the plot line, content, main idea and the system of characters in the work. This work is as rich with symbolic characters as other works by Suhrawardi. In the beginning of the work, the author notes that it is devoted to gnostic pathway. It includes many allegories and gnostic stories written by the involvement of characters as ant, turtle, hoopoe, peafowl, owl, chameleon and etc.